

El paisatge sonor de la Garrotxa

JOAN NOGUÉ I FONT

Des d'un punt de vista metodològic el treball que teniu a les mans s'inspira en dos corrents geogràfics diferents –coincidents, però en alguns punts–, que voldria fer conèixer al lector, malgrat el poc espai de què dispo⁽¹⁾.

Entre la geografia històrica i la geografia humanística

Per una banda tindriem la geografia històrica, un corrent de llarga tradició a Anglaterra i als Estats Units d'Amèrica i ben poc conegut a casa nostra (BOSQUE MAUREL, 1983). La renovació metodològica que ha afectat la geografia històrica en els últims anys (BAKER, BILLINGE, eds., 1982; COSGROVE, 1983; BAKER, BREGORY, eds., 1984) ha afavorit l'aparició de noves vies d'investigació, d'entre les quals caldria destacar –per la seva relació amb aquesta exposició– l'anomenada "geografia històrica" (CHAMBRES, 1982). Els geògrafs històrics que treballen en aquesta línia pretenen descobrir les percepcions ambientals dels nostres avantpassats més o menys llunyans, analitzen els conceptes d'espai, de temps i de distància d'altres èpoques i els comparen amb els d'avui, estudien l'evolució de la simbologia paisatgística, etc, etc.

El principal pou d'inspiració és, tanmateix, la geografia humanística, especialment en el seu vessant fenomenològic. La geografia humanística –antropocèntrica, globalitzadora i interdisciplinària– reivindica una nova manera de fer i d'entendre la geografia, basada en l'estudi dels "fenòmens" del "món viscut geogràfic" de l'individu (el *Lebenswelt* de Husserl), això és en l'anàlisi de les relacions sensorials, afectives, estètiques, simbòliques del ser humà amb l'entorn que l'envolta, relacions fins ara menyspreades per la geografia convencional⁽²⁾.

REPORTATGE GRÀFIC MEL

La natura era la principal productora de sons: el vent entre les fulles, l'aigua del riu enmig de les pedres...

Des de la carena de les muntanyes arribava un dringar d'esquelles, mig païvagat, que a poc a poc s'apropava i es feia més perceptible.

De l'enorme i suggeridora gamma de temes d'estudi proposats per la geografia humanística, aquest article n'escolleix un, fortament relacionat amb la geografia històrica. A través de l'anàlisi del *paisatge sonor tradicional* de la Garrotxa hom pretén mig albirar, d'una manera forçosament sectorial i superficial, com podia ser el *paisatge existencial tradicional* de finals del segle XIX i primera meitat del segle XX de la mateixa contrada és a dir, el paisatge realment "viscut" i "sentit" pels seus habitants.

En la investigació original (NOGUÉ, 1985) les fonts d'informació, explorades amb una metodologia fenomenològica, eren diverses i variades: gràfiques (fotografies i quadres de l'època), literàries (en el sentit més ampli de la paraula: novel·la, assaig, premsa comarcal...), orals (entrevistes a persones d'edat avançada i d'oficis diversos), etc. En aquest cas em centraré únicament en els resultats de l'exploració de les fonts literàries i més concretament de la novel·la.

Per què, però, parlem de paisatge "sonor"? Senzillament, per desmitificar el concepte de paisatge *excessivament visual* de què gaudim, si considerem el fet que la nostra percepció sensorial de l'entorn és —o hauria de ser— *global*, i no únicament visual⁽³⁾. Ens relacionem experiencialment amb l'espai a través de tots els nostres sentits: la distància, les direccions, el volum, la textura,... tot un seguit de dimensions espacials s'aprehenen no només a través del sentit de la vista, sinó també de l'oïda, del tacte, de la cinestèsia, de l'olfacte. El paisatge del

geògraf humanístic és sempre un paisatge experiencial, global, captat en totes les seves dimensions. És el fruit d'una creença total en la capacitat que té l'individu per relacionar-se amb el seu entorn a través del seu cos i dels seus sentits. Penetrem en el paisatge, ens intercomuniquem amb ell:

És obvi que el paisatge no és només quelcom visible, sinó que, com a construcció de la nostra activitat sensorial, és fet també de sorolls, de sons... sons amb un significat geogràfic i existencial, espacial i temporal. (TURRI, 1979, ps. 70-71).

El paisatge finalment percebut per les dones i els homes d'una determinada societat no serà res més que la barreja i suma d'aquest paisatge sectorial "sonor", amb un altre paisatge sectorial "visual", un altre "tàctil", etc., etc. Repeteixo, però, que en aquest article em centraré únicament i exclusiva en l'anàlisi del paisatge sonor tradicional, part integrant d'un paisatge existencial total fornit no només de sons, d'olors i d'impressions visuals, sinó també d'emocions, de sensacions, de símbols i de valoracions estètiques i culturals que en una altra ocasió comentarem.

El paisatge sonor tradicional

El quadre acústic d'un paisatge tradicional ve marcat per una difusa homogeneïtat i pel silenci, viscut com una condició normal de l'existència. En un context d'aquest tipus, els pocs senyals acústics són fortament viscuts i determinats de la vida quotidiana

de l'individu. Els sorolls eren limitats, rarament eixordadors. Estaven íntimament lligats al mode de vida rural i sobretot als ritmes naturals, amb uns cicles estacionals i diaris ben marcats. Eren realment referències importants per a la vida quotidiana. La natura era, evidentment, la principal productora de sons (el subratllat d'aquesta cita i de les altres és nostre):

Passava per aquestes feréstegas cingladeras del Corp, un dia d'hivern, sentint una basardosa sugestió de tristesa que m'aclaparava, quan, pel ressó de la fullaraca, va semblar-me que passava algú (TORRAS, 1904, p. 347).

Se sentí un tro llunyà i per la finestra mal tancada vaig veure la claror d'un llampec. Es posà a ploure intensament... Al cap de poc se sentí el soroll de les aigües del Llémena —immediat a la casa— baixant amb irruència... De vegades, els trons i els llampecs, quan s'esquerdaven, feien un soroll granejat de metralla que feia tremolar les parets de la casa (PLA, 1974, p. 354).

Els animals, especialment els domèstics, formaven part inseparable del paisatge sonor. A les viles era fàcil sentir el marrameu dels gats i els lladrucs dels gossos, sobretot de nit. A les viles, també, el cloc-cloc produït pel pas d'un cavall, sol o amb carro, sobre l'empedrat, era característic i més que suficient per a captar l'atenció dels vianants. Amb tot, però, era al món rural —un món molt més silenciós que l'urbà— on els sorolls produïts pels animals domèstics tenien una especial significació:

La Garrotxa

A propòsit de lo que hem dit que amb el lladrar dels gossos coneixen la gent de la casa que arribava un pobre, alguns trobaran estrany, però lo cert és que lladren de diferents maneres i els pagesos ho distingeixen bé i diuen en sentir-los: El gossos glapeixen la llebre, encalcan la guilla, han trobat un conill, lladren un esquiro, han fet alçar les perdius, passa un pobre, arriba l'amo o algú de la casa i quan hi havia llops i l'encalçaven, deien els gossos llobatgen, etc. (1925; VILARRASA, 1975, p. 89).

Al cap tard d'aquell dia del combregar sentint que un gos la casa udolava a part d'allà de l'era o sia que lladrava fent una u... u... llarga, aturat, de cap enlaire i amb la cua caiguda, cosa que si ho fan gaire, senyala i és quasi segur, segons creença general, que hi haurà dintre pocs dies una mort a la casa o al veïnat, hi corren per apedregar-lo i fer-lo callar perquè allò els fa basarda (1925; VILARRASA, 1975, p. 107).

S'oia d'allà del lluny, de cap a la carena de la muntanya, un dringar d'esquellas mitg apaybat, que poch a poch s'anava apropant, apropant, fentse més perceptible (TORRAS, 1904, p. 363).

Els homes, parlant o cantant, sols o en multitud, eren un element més del paisatge sonor. Els mercats, les fires, els aplecs produïen un mormoleig, un murmur, una remor altament sorollosa. Eren potser els únics moments en què les veus humanes s'aixecaven per sobre de qualsevol altre so. Encara avui, passejant pel Firal d'Olot un dilluns al matí (dia de mercat), hom pot experimentar l'agradable sensació de sentir-se acústicament envoltat per la gatzara, la xerinola i la cridòria dels pagesos de la comarca.

Els gossos lladren de diferents maneres, i els pagesos ho distingeixen bé.

D'entre totes les veus destacaven, tant a les viles com als pobles, les dels artesans, firaires i venedors ambulants. Cada un d'ells (el parracaire, el paraigüer...) trencava el silenci imponent amb un crit i un enrenou característic. Certament, es venia amb la boca i es comprava amb les orelles. Fins a l'adveniment dels *mass-media*, la publicitat fou bàsicament un fenomen de fascinació auditiva. En una societat tradicional les veus dels homes, llur cridòria, no eren mai impersonals: el qui escoltava —el receptor— era capaç —àdhuc a les ciutats— de recollir, organitzar i donar un significat a totes i cada una de les veus que li arribaven. Això, avui, és impossible: el nostre paisatge acústic urbà no és més que una estrepitosa i esvalotadora eixordadissa.

El mosso i l'euga puguen xano, xano, camí ral amunt i en sortir de la ferreria, s'oïen els cops de martell dels ferrers damunt l'enclusa que trinca i fan un bon so (1925; VILARRASA, 1975, p. 81).

Jo he anat pel bosc, he sentit algú que cantava i he descobert que era un carboner; i he sentit cantar centenars de vegades els traguiners, en Samarra, posem per cas, amb el seu repertori de cançons catalanes amb la "Puntaire" sempre a punt, i l'Amadeu, que tirava per havaneres, i he sentit cantar segadors tot segant... (PUIGMAL, 1981, p. 81).

La campana és, al meu entendre, un dels elements sonors més destacables del paisatge tradicional. Si bé en un principi la seva missió era purament evangelitzadora⁽⁴⁾, progressivament s'anà convertint en un punt de referència obligat i en el principal regulador sonor de la vida quotidiana. Certament, la campana era present a totes les esglésies, establint una mena de delimitació sonora de la parròquia, però també era present en establiments civils i militars, en els vaixells, en els rellotges:

Duas horas acabaven de tocar en el rellotge del campanar; duas fileras de curiosos, arrezerats entre banda y banda del carrer, donaven la senyal de que arribava'l moment desitjat (TORRAS, 1904, p. 1605).

El repic de les campanes era un dels pocs sons "metàlics" que trencava el silenci de les societats tradicionals. La seva llarga tradició secular li havia atorgat el privilegi d'esdevenir un soroll inherent a la vida quotidiana. El seu so era potser el que marcava més clarament el sentit del temps i el sentit del paisatge viscut com a espai i com a temps. Era un missatge geogràfic, però també existencial, espacial i temporal. En els textos literaris de l'època —o en els qui hi fan referència—, la campana és l'element sonor més important:

Encara avui, passejant pel Firal d'Olot un dilluns al matí, hom se sent acústicament envoltat per la cridòria dels pagesos.

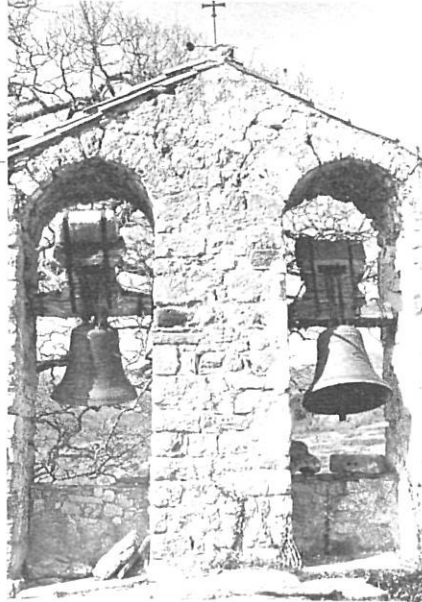
El festiu tritllejar de las campanas *pregona*, ab sa metálica y alegre parla, *que las festas están comensadas...! Quin aspecte més rialler quan totas las campanas d'aquells pobles á ohor brandan al mitgdia! Quin ressó més tétich quan retruny per aquell baràl el toch d'oració ó de novenari d'ànimas!* (TORRAS, 1904, ps. 174 i 308).

Una hora abans de començar la missa repiquen les campanes i al cap de mitja hora el rector va el senyal llarg (1925; VILARRASA, 1975, p. 183).

Si una Festa Major, era una Festa Major. Tots els programes començaven igual: repic de campanes el vespre abans i, a les onze del mati de l'endemà, ofici solemne amb acompanyament d'orquestra. És un detall important. Perquè això ens diu que la festa començava ja de bon mati i disposant-s'hi tots els veïns des de la vigília, en sentir repicar les campanes (PUIGMAL, 1981, p. 42).

En aquestes petites parròquies, rurals i agràries, d'una insociabilitat total, el senyor rector, pobre com una rata, cultivador del seu petit hort, generalment bona persona, podia donar un bon consell, ensenyava els papers, casava la gent, batejava les criatures, enterrava els morts, mantenía una puntualitat anual litúrgica que feia un gran efecte a l'annualitat del conreu dels pagesos. Tocava les campanes, feia marxar els rellotges, era la primera persona social de la població (PLA, 1974, p. 440).

A finals del segle passat i principis del present, entusiasmat artículistes liberal-burgesos ataquen durament el soroll de les campanes en els principals periòdics de les grans i industrioses ciutats europees. Curiosament, el soroll de les fàbriques i el del tràfec

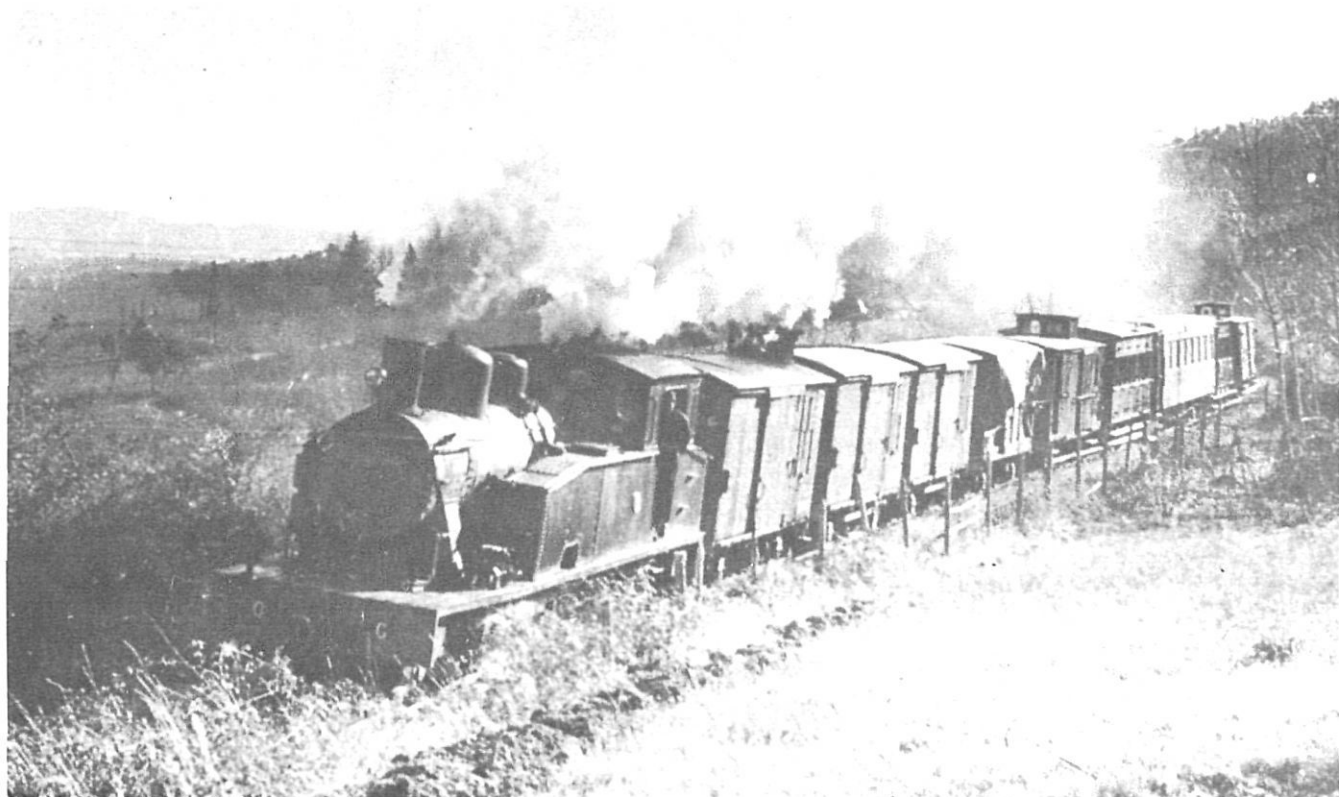
comercial, incomparablement més fort que el de les campanes, no és gens molest ni amoinós als ulls dels mateixos articulistes (ORTELLO, 1981). L'explicació d'aquesta aparent paradoxa rau en el fet que tot senyal sonor està estretament lligat a un component simbòlic i ideològic extra-sonor. Per als liberals burgesos les campanes representaven l'Església i, en definitiva, un món retrògrad i conservador; els telers mecànics o les màquines de vapor, en canvi, representaven el progrés i la cultura.

L'any 1911 la *Compañía del Ferrocarril de Olot a Gerona*, l'antiga *The Olot and Gerona Railway Company Ltd.*, aconseguí fer arribar el tren fins Olot (BOSCH, 1976; SALMERON, 1984). Feia tan sols quatre anys (1908) que teníem telèfon i quinze

(1897) que gaudiem de l'energia elèctrica. En cosa de pocs anys, doncs, el nostre paisatge havia canviat moltíssim, sobretot en relació al de principis de segle. Pals de telèfon i fils d'electricitat creuaven boscos, camps i pastures a tort i a dret. Per primera vegada, una mena d'esquelet fèrric, més aviat simpàtic, travessava lentament les bucòliques valls d'Hostoles i de Bas: era el carrilet. La seva presència es feia patent des de lluny no sols per la fumarola que desprenia, sinó, i sobretot, per l'estrepitós xiulet que anunciava la proximitat d'un túnel o pel canvi de fresses que desprenia la ferramenta, segons es tractés d'enfilars una pujada o de travessar ràpidament una plana:

El tren era lent. Quan pujava el coll d'En Bas, esbufegava com un dofí. Treia uns raigs de vapor blanc per totes dues bandes de les rodes, que demostraven els progressos de la industrialització que s'anava fent en el país... Ara, quan arribava Sant Lluç, anava abarrodat, ple. Llavors promovia la riquesa del país. Jo encara hi he vist molts negocianys de bestiar, amb la brusa i la vareta de freixe (PLA, 1974, ps. 388 i 389).

El carrilet havia ajudat a configurar un nou paisatge, tant visual (54.8 quilòmetres de via, 21 estacions i baixadors, ponts i túnels, vagons i locomotores) com sonor (el xiulet, el xup-xup de la màquina, l'enrenou de la gent a les estacions en arribar el tren).

La presència del carrilet es feia patent per la fumerola que desprenia i, sobretot, pel seu estrepitós xiulet.

La Garrotxa

Evidentment, l'arribada del tren a Olot era un símbol inequívoc de la puixança industrial i econòmica de la vila. Amb tot, però, cor ràriament a d'altres innovacions de l'època i posteriors, el carrilet s'integrà de ple en el paisatge sonor tradicional⁽⁵⁾. Eren els primers indicis d'un nou paisatge sonor. Eren, és cert, sorolls mecànics, però, tot i això, integrables, amb una certa personalitat. L'individu receptor tenia encara la capacitat de classificar reposadament els nous missatges acústics que anava rebent.

Vers un nou paisatge sonor

En d'altres contrades més industrialitzades i urbanitzades el paisatge sonor tradicional deixà d'existir ja a les primeres dècades del present segle. A la Garrotxa, mercès al seu relatiu aïllament, el paisatge sonor tradicional, si bé cada cop més "mecànic", perdurà de fet fins a mitjan segle. Des de llavors, i especialment al llarg dels últims vint anys, ens movem en un paisatge sonor neotècnic, provocat, bàsicament, per l'enorme increment dels vehicles de motor. Olot i aquells pobles travessats per la CC-150 tenen ja greus problemes de soroll —no tan greus, val a dir-ho, als ocasionats per

S'oïen els cops de martell dels ferrers sobre l'enclusa.

NOTES:

(1) Aquest article reproduceix, amb lleugeres variacions, un apartat d'un dels capítols de la *Tesi Doctoral del mateix autor, intitulada: Geografia Humanística i Paisatge. Una lectura humanística del paisatge de la Garrotxa a través de la literatura i de cinc grups d'experiència ambiental*, que enguany el Col·legi Universitari de Girona publicà en forma de llibre sota el títol *Una lectura geogràfica-humanística del paisatge de la Garrotxa*. Una primera aproximació al tema del paisatge sonor, per part del mateix autor, la trobareu també in NOGUÉ (1983), d'on he extret la major part de cites literàries.

(2) Es fa difícil de resumir en poques paraules els objectius, la metodologia i els camps d'estudi d'un corrent tan poc conegut en aquest país i tan arrelat al món anglo-saxó.

Vegeu, a tall d'exemple, BUTTIMER (1976); BUTTIMER, SEAMON, eds. (1980); GARCIA RAMON (1980); LEY, SAMUELS, eds. (1978); RELPH (1976); SEAMON (1979) i TUAN (1974). Podeu ampliar informació i bibliografia al respecte in NOGUÉ (1985).

(3) La preferència pel sentit de la vista —mostra palpable del desequilibri sensorial existent en la nostra relació amb l'entorn— és un fet desconegut fora de l'àmbit cultural "occidental" (ORTELIO, 1981, p. 101).

(4) La campana cristiana té, evidentment, un caràcter sagrat. Fórmules sagrades com la de "Rex Gloríae Veni Cum Pace" es graven al seu damunt. La idea és que la campana transmeti damunt les ones sonores la fórmula que omple, purifica i sacralitza l'aire i l'espai per la virtut del text sagrat. Però aquesta funció que el cristianisme atribueix al bronze dista molt d'és-

ser-li exclusiva. Tant a la Grècia com a la Roma antigues, el bronze tenia també una virtut purificadora i d'exorcisme (Informació aportada per Josep M.ª Mallarach en la fase d'elaboració de l'avant-projecte del Museu Comarcal de la Garrotxa). La fosa de campanes a Olot és vinculada al llinatge dels Barberí, del qual hi ha testimonis documentals a partir del segle XVI. Vegeu la història i situació actual d'aquesta particular artesanía local al número 2 de la revista *Gra de Fajol* (Olot, Octubre 1980).

(5) Ho podeu constatar escoltant les opinions al respecte de persones d'edat avançada. A tall d'exemple afegeixo les impressions de dos pagesos d'un dels "grups d'experiència ambiental" analitzats in NOGUÉ (1985). Són el testimoni viu d'aquell passat paisatge sonor, d'aquell llunyà paisatge existencial:

Els animals domèstics formaven part inseparable del paisatge sonor.

la CN-II al bell mig de Girona— produïts per l'excessiu tràfec rodat. Els sorolls augmenten de nivell anualment i les veus dels homes i les remors de la natura són cada dia més i més ofegades. El fenomen és descrit amb gràcia per Eugenio Turri. Escoltem-lo en el seu propi idioma —l'Italià—, una llengua d'agradable modulació rítmica i de bella cadència sonora:

Il silenzio fondo dell'alta montagna, che è insieme perfetto e imperfetto, perché non è mai assoluto ed è pieno di echi remoti emanati dal vivere delle cose, di impercettibili impulsi fisiologici che corrono nella nostra testa e nel nostro corpo, furotto una mattina degli anni '60 da un suono musicale che saliva e saliva. Giungeva a onde, portato dai flussi d'aria, che lo rendevano vago e melodioso come una musica che scendesse dalle nuvole. Ma poi via la musica si avvicinò e si precisò, rivelandosi per una di quelle conzonette in voga in quegli anni di follie canzonettistiche degli italiani, del loro svenevole lirismo: Grazie dei fior... La canzonetta era trasmessa da una di quelle radiolinc portatili a transistor che cominciavano proprio allora a diffondersi a opera della fagocitante industria nipponica e che un alpinista aveva portato con sé, per riempire il senso di vuoto e di solitudine, forse, della montagna. Dopo di allora

"Des del camp se *sentien* ben bé les *campanes* i ens anaven molt bé. A la de les nou fèiem la beguda, la del migdia ens marcava l'hora del dinar, a la de les cinc fèiem altre cop la beguda... Les campanes de l'ermita de Sant Andreu *tocaven* sempre quan *hi havia perill de mal temps*. Les de Sant Esteve no se sentien tan bé... *El tren se sentia* molt bé. Quan enfilava el túnel de can Bassil començava a *xiular* i ja sabíem l'hora que era. Feia com les campanes... Estava molt *silenciós* tot això, però noi, quan s'acostava la Festa Major, pel setembre, hi notaves, eh! Quin *quirigall* de campanes i galls! Passada la Festa, tornava el silenci".

"La gent no en volen pas sentir ara de *campanes*. Abans *tocaven* tot lo dia i feien molta festa... Em va saber greu que traguessin el *tren*. Jo el vaig veure arribar l'any 11. Ens anava bé. Des d'aquí, el

sentíem i dèiem: "Mira, ara deu sortir el tren de les 10". Tothom qui venia per aquí a vendre alguna cosa, *feia la seva fressa: el parracaire cridava, el matalasser cantava, el paraigüer xiulava...*".

(6) Certament, el silenci és un plaer, però també una necessitat existencial. És significatiu que el silenci —una dimensió de l'existència humana tan quotidiana abans— esdevingui avui motiu d'estudi, de reflexió profunda, d'articles de fons o, simplement, de comentaris a la premsa:

"Abans les persones només comptaven amb la seva pròpia veu per fer-se escoltar. Avui, l'accés a l'altaveu (als mitjans de comunicació) determina quines veus seran les amplificades... El silenci és necessari per al desenvolupament intern de les persones, però les màquines l'arrabassen..." (Ivan Illich, "El silencio como bien común", *Integrar*, 55, Abril 1984, ps. 6 i 8).

"Les veus humanes ra! El mal és que avui no es pot anar enlloc sense fresses: del motor del molinet de café elèctric a l'espetic de les motos de trial, passant pel brunzineig pujat de to propi dels reactors, la gamma de tonalitats acústiques que de cap a cap de dia ens destrossa el timpà de les orelles, és més propi d'una novel·la medieval de cavalleries que no pas d'un segle marcat pel domini de l'home damunt la tècnica. O potser és domini de la tècnica damunt de l'home? No és tan inversemblant, doncs, que les noves generacions escoltin el silenci amb la mateixa devoció amb què nosaltres, de petits, ens encantàvem davant el fresseig d'un avió a reacció." (Joan Carreras i Péra. "Escoltar el silenci", *Punt-Diari*, Abril 1982).

La Garrotxa

quelle musiche sono diventate sempre più frequenti sui monti, nelle campagne, al mare, devunque, come se gli italiani non riuscissero a fare a meno di questo accompagnamento musicale. Si sarebbe detto che improvvisamente avessero perduto l'abitudine ai silenzi delle campagne nei quali erano stati immersi sino allora. (TURRI, 1979, p. 70).

Més endavant Turri enumera amb una gran claretat les característiques essencials dels nous sorolls. Són sorolls no lligats als cicles naturals, repetitius i iguals, que expressen uns missatges idèntics i que, per tant, no serveixen de referència psicològica per a viure; són alienants i propis d'un consumisme de masses.

Estem en una època de violència sonora. A la fàbrica les fresses impedeixen que els obrers es comuniquin; als carrers de les ciutats l'eixordador aldarull de gent i de cotxes posa frenètic i nerviós el més pacífic i resignat dels ciutadans. El silenci ha esdevingut un nou tipus d'esplai i, en certs casos, de luxe. Hom surt de la ciutat a la recerca del silenci, un silenci que no fa gaire temps era quelcom quotidià i a l'abast de tothom i que avui, molt sovint, és propietat exclusiva d'uns quants privilegiats⁽⁶⁾.

El més greu, però, no és la possibilitat que la gamma de tonalitats acústiques que ens veiem obligats a escoltar al llarg del dia ens destrossi el timpà de les orelles; el més greu, i lamentable, és que, a diferència del paisatge sonor tradicional, els sorolls, les fresses pròpies del paisatge sonor neotècnic no proporcionen a l'individu cap tipus de referència "vivencial": el so de la campana "marcava" el temps i li conferia mil significats diferents; la fressa de la màquina no té cap tipus de relació amb el pas del temps ni amb la diversitat dels llocs: simplement es repeteix. En un paisatge tradicional els elements que conformaven el paisatge sensorial de l'individu —colors, formes, textures, sorolls, olors,...— eren quelcom més que sensacions: eren símbols, missatges fàcilment desxifrables, signes d'identitat comuna.

Els sorolls del món rural, com el cant dels ocells, estan íntimament lligats als cicles estacionals.

BIBLIOGRAFIA

ATTLI, J., (1972), *Bruits*, París, P.U.F.
 BAKER, Alan R.H.; BILLINGE, Mark, eds., (1982), *Periode and Place. Research Methods in Historical Geography*, London, Cambridge University Press.
 BAKER, Alan R.H.; GREGORY, Derek, eds., (1984), *Exploration in Historical Geography*, London, Cambridge University Press.
 BOSCH i RICH, Antoni; CALLIS i COSTA, Josep; DOMENECH i MATILLÓ, Joaquim, (1976), *El tren d'Olot*, Olot, Aubert Impresor.
 BOSQUE MAUREL, Joaquín, (1983), "Geografía, Historia y Geografía Histórica", *Estudios Geográficos*, XLIV, 172-173, ps. 317-338.
 BUTTIMER, Anne, (1976), "Grasping the dynamism of lifeworld", *Annals. Association of American Geographers*, 66, ps. 277-292.
 BUTTIMER, Anne; SEAMON, David, eds., (1980), *The Human Experience of Space and Place*, London, Croom Helm.
 CHAMBERS, R. W., (1982), "Images, Acts and Consequences: a Critical Review of Historical Geosophy", in BAKER&BILLINGE, eds., (1982), ps. 197-204.
 COSGROVE, Denis, (1983), *Social Formation and Symbolic Landscape*, London, Croom Helm.
 GARCÍA RAMON, M.ª Dolores, (1980), "Nuevos enfoques geográficos de la década de los 80: notas sobre el enfoque humanístico y fenomenológico del hombre y de su entorno", *Il Coloquio Ibérico de Geografía*, Lisboa.
 LEY, David; SAMUELS, Marwyn S., eds., (1978), *Humanistic Geography. Perspectives. Problems.*, London, Croom Helm.

LOWENTHAL, David, (1975-76), "The audible past", *Canadian Music Book*, ps. 209-217.
 NOGUÉ i FONT, Joan, (1983), "El paisatge sonor. Per un concepte de paisatge més ampli", *Gra de Fajol*, 6, ps. 4-6.
 NOGUÉ i FONT, Joan, (1985), *Una lectura geogràfico-humanista del paisatge de la Garrotxa*, Girona, Col·legi Universitari de Girona. En premsa.
 ORTELIO, Massimo, 1981, "Per un'archeologia del paesaggio sonoro", *Hérodote/Italia*, 4, ps. 98-127.
 PLA, Josep, (1974), *Un petit món del Pirineu*, Barcelona, Destino.
 PUIGMAL, Esteve, (1981), *Vida rural a la comarca de la Garrotxa*, Olot, Aubert Impresor.
 PUIGMAL, Esteve, (1983), *Els batecs de l'Alta Garrotxa*, Assaig presentat als Premis Ciutat d'Olot 1983. Inèdit.
 RELPH, Edward C., (1976), *Place and Placelessness*, London, Pion.
 SALMERON i BOSCH, Carles, (1984), *El tren d'Olot. Història del ferrocarril Olot-Girona*, Barcelona, Terminus-Generalitat de Catalunya.
 SEAMON, David, (1979), *A Geography of Lifeworld*, London, Croom Helm.
 TORRAS i NATÓ, Lluís, (1904), *Garbellas de Fajol. Aplech d'impressions y descripcions de paysatges, tipos y costums de caràcter montanyench y d'altres genres*, Olot, Impremta Alzamora.
 TUAN, Yi-Fu, (1974), *Topophilia. A Study of Environmental Perceptions, Attitudes and Values*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall.
 TURRI, Eugenio, (1979), *Semiologia del paesaggio italiano*, Milano, Longanesi.
 VILARRASA i VALL, Salvador, (1975), *La vida a pagès*, Ripoll, Maideu.